

ЛИЧНА ИМЕНА У ЋИРИЛСКИМ НАТПИСИМА НА СТЕЋЦИМА СРЕДЊОВЈЕКОВНЕ БОСНЕ, ХУМА И ТРАВУНИЈЕ

Епиграфски натписи представљају веома сажете форме с усталим језичким формулама које се допуњавају личним подацима покојника и оних који дижу споменик, али и клесара. Стога, поред неких општих података, на стећцима су заступљени и антропоними. Циљ овог рада је да представи систем личних имена средњовјековних натписа на надгробним споменицима, у контексту словенске ономастичке традиције и српске антропониимије. Анализа је вршена на основу натписа на стећцима забиљежених у *Зборнику средњовјековних натписа Босне и Херцеговине* аутора Марка Вега (I књига: 1–46; II књига: 47–118; III књига: 119–204; IV књига: 205–325). Из анализе се јасно види да именослов натписа на стећцима чува одлике словенског ономастикона, али и да доживљава бројне друштвено и културно условљене промјене, те да се уклапа у систем личних имена цјелокупног српског средњовјековног именослова.

Кључне ријечи: српски именослов, стећци, средњовјековна Босна, Хум и Травунија, лична имена, словенско и хришћанско поријекло

УВОД

Средњовјековни надгробни споменици или, како се обично називају, стећци, представљају значајан дио културне и историјске баштине српског народа. Према ријечима Н. Драгин, епиграфска грађа с простора данашње Босне и Херцеговине заузима посебно мјесто у српском писаном наслеђу, чинећи својом густом распрострањеношћу овај простор јединственим и препознатљивим на јужнословенској језичкој мапи (2018: 61). Како су надгробни споменици у овом периоду могли бити разних облика, Ш. Бешлагић под стећком сматра надгробне споменике од камена клесане у облику плоче, сандука, сљеменака, стуба или крстаче или оне неправилног облика и аморфног изгледа, без обзира да ли имају икакве украсе или натписе (1971b: 34–35; в. Комар, 2018).

* georgina.sipovac@student.flf.unibl.org

Стећци су били фокус пажње многих страних¹ аутора, али само успутно, а њихове претпоставке и закључци често нису били тачни. Њихова заслуга је у томе што су нашој и страној културној јавности скренули пажњу на културолошки значај надгробника. Озбиљније проучавање стећака у домаћој науци почело је крајем XIX вијека (в. Томовић, 1974: 11). Због свог несумњивог културолошког, историјског, археолошког али и језичког значаја до сада су били предмет проучавања различитих научних дисциплина. Надгробни натписи нису писани с намјером да буду умјетничка творевина, али цјелокупним својим склопом или појединачним дијеловима, често носе експресивност, поруку, језичко-стилску посебност и умјетничку² вриједност, готово са становишта савременог човјека, свједоче о његовој култури, односу према животу и смрти (Стојановић, 2018: 49).

Осим својом умјетничком вриједношћу, стећци се издвајају и специфичним епиграфским натписима који представљају драгоцен извор за друштвено-историјска, културолошка, палеографска, ономастичка и друга истраживања. Број стећака без натписа знатно је већи од оних који имају натписе, али и поред тога дају важне информације о историјским и културним приликама територије на којој се налазе. Највећа концентрација ћирилских натписа, који су настајали у широком временском распону од XII до XVIII вијека, региструје се у XV вијеку (Драгин, 2018: 63). Поред неких општих података о покојницима, родбини и клесарима, многи стећци садрже и антропониме. Ови подаци омогућавају разумијевање не само ономастичке традиције већ и ширих друштвено-историјских околности које су обликовале живот у средњовјековној Босни, Хуму и Травунији.

Предмет овог истраживања јесу лична имена са ћирилских натписа ексцерпираних са преко триста стећака на основу *Зборника средњовјековних натписа Босне и Херцеговине*, аутора Марка Вега, објављеног у издању Земалског музеја у Сарајеву. Зборник је штампан у четири књиге, које су објављене седамдесетих година прошлог вијека (I 1962, II–III 1964, IV 1970) (коначан списак извора дат је на крају рада). Иако Зборник садржи бројне ћирилске натписе, антропоними нису потврђени у сваком од њих. Ш. Бешлагич истиче да су сви натписи на стећцима писани ћирилицом, те да не постоје стећци са глагољским или латинским натписима (Bešlagić, 1971a: 423).

¹ Први писани подаци о стећцима забиљежени су у *Путопису кроз Босну, Србију, Буџарску и Румелију* Бенедикта Курипешића из 1530. године (Bešlagić, 1971b: 11).

² Б. Митровић је показао како се у вези са стећком као једним историјским феноменом у другом историјском моменту (друга пол. XX в.) формира наративни омотач у којем, у функцији креирања идеолошки ангажоване слике прошлости која дефинише садашњост, дјелују и, поетички гледано, изврсни пјеснички текстови, те на који се начин други вид поетског текста супротставља оном сегменту ко-текста стећака који доминира у високој, али и популарној култури и друштвеној свијести југословенског колектива и његових постјугословенских сукцесора током друге половине XX и почетком XXI вијека (Mitrović, 2021).

АНАЛИЗА

Прасловенски језик имао је три формиране антропонимске категорије са посебном формалном структуром и посебном семантичком структуром. То су, као прво, лична имена, мушка и женска, а потом патроними или имена по оцу и имена по мужу (Маројевић, 1984: 183–184). Исте антропонимске категорије задржане су и у српском средњовјековном ономастикону, те су потврђене и на натписима надгробних споменика.

Лична имена

Лична имена су још у прасловенском језику била категорија која се са формалне тачке гледишта одликовала одсуством посесивне придјевске морфеме, а карактерисала их је, са семантичке стране, непосредна номинација. Из овог периода позната су нам углавном мушка лична имена, која су најчешће била двотематска, двословинска имена типа *Владислав*, *Драјомир*. Пошто су се жене најчешће именовале описно по оцу или мужу, женска лична имена су слабије посвједочена, али се може рећи да су најпродуктивнија она која су настала од мушких имена (Маројевић, 1984: 183–185). Овакав начин именовања задржан је код Срба и у средњем вијеку, а поред прасловенских двотематских имена српски именослов богатио се и на друге начине. Као и код већине народа, и код Срба су за лична имена биране ријечи везане за љепоту, свјетлост, доброту, а биране су и ријечи којима су се именовале биљке, животиње или оне чије је значење могло магијски штитити дијете од злих сила (Грковић, 2004: 46). Зато су оваква лична имена, потекла из прасловенског периода или настала од словенских ријечи у каснијем периоду, означена као словенска.

Када су Срби примили хришћанство, упоредо са вјером прихватили су и низ нових, хришћанских имена из Библије и других богослужбених књига. Та имена нису била семантички прозирна, али су постепено прихватана и прилагођавана српском језичком систему и изговору, а неријетко су и превођена. На тај начин српски именослов значајно је проширен хришћанским именима, али је процес укључивања ових имена у њега био постепен (Грковић, 2004: 50–51).

На средњовјековним надгробним споменицима пронађени су примјери обје ове групе личних имена српског именослова. Осим на мушка и женска, у овом раду класификација ће бити извршена и према критеријуму поријекла, на словенска, хришћанска и остала. Кроз цијели средњи вијек код Срба је „без обзира на дужу хришћанску традицију [...] систем личних имена увек носио слабији печат канонске праксе” (Кончаревић, 1998: 79), док је код Руса, који су примили хришћанство касније, током средњег вијека потиснут велики дио словенских имена и замијењен хришћанским (Бондалетов, 1983: 96–97). Именослов ћирилских натписа на стећцима потврда је доминације словенских имена у укупном корпусу личних имена.

У натписима на стећцима средњовјековне Босне, Хума и Травуније потврђено је 271 различито мушко и женско лично име са 540 потврда. Међу њима су и једно мушко монашко име и два женска монашка имена. Превагу односе мушка лична имена. Женска лична имена су рјеђа на стећцима јер су се жене описно именовале према неком од мушких чланова породице или помоћу имена по мужу.

Статистички преглед мушких и женских личних имена дат је у Табели 1.

	Број имена	Проценат	Број потврда	Проценат
Мушка имена	242	89,30%	506	93,70%
Женска имена	29	10,70%	34	6,30%
Укупно	271	100%	540	100%

Мушка лична имена

Као што је већ речено, мушка лична имена су у најстаријем периоду словенских језика најчешће била двотематска, сложена од двије творбене основе. Многа од тих имена задржана су и у српском ономастикону, који је обогаћен и новим словенским и хришћанским именима, али и именима другог поријекла. Сви типови мушких личних имена посвједочени су и на натписима на стећцима. Најчешће мушко име је *радоє*, које се јавља 21 пут. Потом слиједи име *радосав* са 19, затим *радни* са 18, *грубач* са 12, *дабнжнв* са 11, *обрад* са 10 потврда, *раднион* са 9 итд.

Мушка лична имена хришћанског поријекла

Имена хришћанског поријекла³ је четири пута мање него словенских. Најучесталије име хришћанског поријекла је *стефан* са девет потврда, затим слиједи *нван* са осам, *петар* са шест, *сандал* са пет, *никола* са четири потврде. Већина осталих хришћанских имена употребљена је по једном.

Имена *нван* (хебр. יְהוֹנָן) и *стефан*⁴ (грч. Στεφανος) су најпродуктивнија. Са свим својим варијантама најчешћа су од свих хришћанских имена: *нван* (6, 81, 149, 150 и др.), *нваниш* (9, 103, 109, 173), *нво* (85, 111), *нванко* (204); *стинпан* (1, 45, 210), *степан* (24, 25, 46, 213), *стинко* (89, 102, 207), *степок(ом)* (222), *степко* (320). Прво име помиње се 14 пута, а друго 12.

³ „Српске црква никада није заузимала неки званичан став када је реч о именима; била је из неког разлога веома толерантна према старом словенском именослову, што ће на српским земљама омогућити дуг и несметан живот словенских имена све до данашњег дана“ (Јовановић, 2005: 34).

⁴ О личном имену *Стефан* код српских владара до краја XV вијека видјети код Ј. Стојановић (2020: 73–97).

Име нџан представља варијанту хебрејског имена *Joħānān* (Грковић, 1977: 106). У *Речнику личних имена код Срба* налазимо податак да се ово име у најстаријим српским споменицима јавља управо у овоме облику (Грковић, 1977: 98). У истом облику јавља се и у *Дечанским хрисовулама* (Грковић, 1983: 92), у *Пашировским исџравама* (в. Стојановић, 2019: 82), међу личним именима на простору Босне и Херцеговине до краја XV вијека (Стојановић, 2014: 333). Варијанта *Јован* преовладава међу личним именима у Тефтеру Старе цркве у Сарајеву из периода од XVI до XVII вијека, али се јавља и старија варијанта нџан (Цветковић Теофиловић, 2021: 422).

Када је у питању име стефан, у свим примјерима у овом имену срећемо графему <п> умјесто изворне <ф>, јер се у народним говорима фонема /ф/ супституисала са фонемом /п/. На исту замјену ове графеме наилазимо и у *Дечанским хрисовулама* (Грковић, 1983: 93), као и у *Пашировским исџравама* (Стојановић, 2019: 82), међу личним именима на простору Босне и Херцеговине до краја XV вијека (Стојановић, 2014: 329).

Већина хришћанских имена изведена је од хришћанских основа и словенских суфикса. Најучесталији словенски суфикс је -ко: стипко (89), стипџка (102), стипџа (207), стџпџ(омџ) (222), степко (320); павко (51, 214); нџкомџ (85), нџко (111), нџанко (204); петко (74, 289), џурко (122), трнџко (292).

За разлику од других споменика гдје највећи број изведеница представљају двосложна имена изведена суфиксом -о (Цветковић Теофиловић, 2021: 424), на стећцима су имена изведена овим суфиксом јавно ријетка: гавро (258), џуро (156) и снџо (135).

У категорији имена изведених од основа хришћанског поријекла и словенских суфикса издвајају се и имена са суфиксима: -не: тобне (38), јурнџ (178), џеоргнџ⁵ (133); -нш: нџанншџџ (103), нџаннш (109); -ен: џурџенџ (60).

Поред наведених мушких хришћанских имена потврђено је и једно монашко мушко име: калџџерџ глнгорнџ (144).

Мушка лична имена словенског поријекла

Са највише творбеног потенцијала је творбена основа рад- од које је изведено 25 различитих имена: радона (4, 136, 159), радован (5, 209, 242, 298 и др.), раднша (7), раднџ (13, 58, 70, 93, 107 и др.), радосл(а)џа (15), раднџон (18, 36, 82, 226 и др.), радое (37, 44, 104, 111, 118, и др.), радосавџ (40, 58, 62, 90, 91, 92 и др.), раднџна (99), раџџ (101), радомнџ (129, 237), рашое (140)⁶, рашко (142, 161),

⁵ Од грчког имена *Γεώργιος* помоћу суфикса /-ије/ изведено је име *Георџије*, али се у овоме облику среће само као име светитеља у називу храма. Изговор и писање овог имена прилагођено је српском језику, па је заступљено у различитим формама од пуних до хипокористичних, а потврђено је осам пута (нпр. џуро, џурџенџ, јуран, јурнџ).

⁶ У *Речнику личних имена код Срба* тумачи се да је име *Рашо* настало од имена *Радован*, *Радослав* и сл. (Грковић, 1977: 172).

ра(ш)коє (312), радон (169), раде (172), раднсавь (174, 229), радан (174, 196, 211), радашннь (209, 227), радохна (254), радомнль (257), радонца (279), радмнль (290), радннаць (290), (ра)довннь (298).

Потом највише творбеног потенцијала имају следеће основе:

мнл- (23 имена): мнлосогость (46), мнлста (58), мнлшта (59), мнланх (70, 73), мьнло (97), мнлътѣна (102), мнлко (148, 170 и др.), мнлбрат (166), мнлонко (166), мнлша (171), мнлбратъ (173, 303, 297), мнлатъ (179), мнльнх (195), мнлтош(а) (218, 222, 223), мнлосаанх (224), мнлосав (227), мнлашннь (236), мнлгост (254), мнлүтина (190, 261), (мнлн)савь (288), мнлдраг (292), мнлоє (296), мнльць (310);

вүк- (17 имена): вүкца (91, 42), вүкнхь (33, 65, 220), вүкосавь (38, 160, 96 и др.), вүкша (68, 172), вүкь (157, 256), вүкмане (200), вүкась (85), вүкашнн (132, 220 и др.), вүтосавь (134), вүкобрат (135), вүѣнь (147), вүтинна (157), вүкмнр (148), вокашннь (185, 186), вүкан (201), вькьсьн (239), вьлакь (313);

драг- (9 имена): драгнхь (116, 253), дражста (130), драгнша (151, 234 и др.), драгнло (234), драгонло (238), драже (252), драгүлннь (286), драгоє (303, 311), драгць (307);

брат- (7 имена): батрнла (164), браѣнь (283, 288), батнхь (245, 294), братьмно (304), браѣ (311), брачко (324), бртонѣ (182).

Јелица Стојановић показује да се сложена имена добро чувају међу личним именима објављеним у *Старим српским јовелѣма и писмима* и у *Грађи из прошлости Босне* све до краја XV вијека (Стојановић, 2014: 320). Ако упоредимо с овим подацима, сложена имена такође нису ријетка појава ни на стећцима. Она чине шестину корпуса словенских имена (31 име). Углавном су то двосложна имена (нпр. радосав, владмнр, вүкосавь, мнрослав, кьрсмнрь, стонсав и др.).

Велики број имена настао је извођењем. Најпродуктивнији суфикс је -ко (24 имена за именовање 50 особа): ратко (43), лүпко (47), внтко (3), санко (178), мнлко (148, 170 и др.), брачко (324) и др. Имена изведена другим суфиксима нису толико честа: -оє: рашоє (140), внтоє (165), -ан: радан (196), мнлан (195), -нн: вүкашнн (132), гончнн (283), болашнн (42), -нх: вүкнхь (33), батнхь (245), -нша: драгнша (70), раднша (7), богнша (25), -нло: прнбнло (119), драгнло (234), добрнло (111) и др. У категорији словенских имена, као и међу хришћанским именима, ријетки су примјери имена изведени суфиксом -о. Од словенских основа помоћу овог суфикса изведена су свега два имена: рато (79), мнло (97). Потврђени су и типови хипокористичког образовања изведени суфиксом -є: раде (172), крнле (254) и суфиксом /*-јь/: раљь (101), влаљ (66), помоћу кога су грађени хипокористици и у прасловенском ономастикону (Маројевић, 1984: 185).

Најмање је оних примјера гдје је заједничка именица узета за лично име: вүк (256), күрѣкь (177), црѣпом (80).

Остала мушка лична имена

У категорији осталих имена потврђено је осам примјера. Међу њима су и поједина имена арапског поријекла прилагођена српском језику: а сн бнлгъ *сунциана* ошкопнице (230), *хисань и ахматъ* дѣва раднловнѣа снна (217), а сн є бнлгъ *мхццѣта* бранковнѣа (225). Осим тога два имена су грчког поријекла: *херакъ* (32) и *срацинъ* (160, 199).

Женска лична имена

Потврда за женска лична имена било је мање него за мушка у свим временским раздобљима и приликама, па је таква ситуација и у именослову средњовјековних надгробних споменика историјске Херцеговине и Босне. За разлику од мушких личних имена, међу женским личним именима нису потврђена имена неког другог поријекла осим словенског или хришћанског.

Од укупно 29 женских имена, по два пута се понављају: *радосава* (33, 113), *стана* (79, 180), *рѣжа* (215, 220) и *ернна* (72, 78). Остала имена су потврђена по једном.

Женска лична имена хришћанског поријекла

Међу пет најучесталијих имена само једно је хришћанског поријекла: *ернна* (72, 78) и потврђено је два пута. Осим овог имена потврђено је још пет имена: *црнѣ* (53), *ела* (83), *елница* (157), *ана* (83) и *варе* (252).

Поред наведених хришћанских имена посвједочена су још два монашка женска имена: *монахн царта* (57), *полнѣхраннѣа* (102).

Женска лична имена словенског поријекла

Како мушка, тако и женска словенска имена чине већину корпуса женских личних имена. Од укупно 21 словенског имена, пет је настало композицијом. У раном српском ономастикону већина сложеница у другом дијелу имала је коријен *-слав(а)*, што је случај и са ових пет имена (Грковић, 2004: 51; Стојановић, 2014: 321). Од имена која су имала овај коријен у свом другом дијелу настајале су варијанте губљењем /л/ иза /с/. Потврђена су четири таква имена: *гонсава* (178), *владнсава* (17, 261), *тврнсава* (187, 314), *радосава* (113). Остала имена су изведена помоћу различитих суфикса, а најфреквентнији су *-ница*: *веселница* (61), *лѣвница* (76) и *-ача*: *радача* (102), *грѣбача* (218). Два имена су придјеви узети за лично име: *днѣна* (2), *грѣба* (1), а једно име је назив цвијета узет за лично име, а потврђено је два пута: *рѣжа* (215, 220).

Иако лично име као једини члан антропонимске формуле није ријетко међу натписима на стећцима, често је праћено још неким антропонимом. Када су у питању мушке особе, то су најчешће патроними⁷, а касније и презимена. С друге стране, када је ријеч о особама женског пола, онда су то имена по мужу⁸ најчешће изведена од посесивног придјева суфиксом -ница. Исти начин именовања жена потврђен је и међу личним именима у тефтеру Старе цркве у Сарајеву (в. Цветковић Теофиловић, 2021). С обзиром на то да је укупан број женских имена на стећцима мали, број имена по мужу је у сразмјери с њим. Потврђено је свега пет оваквих секундарних антропонима: вуксановица (48), перовица (61), влатковица (76), хуреновица (79), никовица (72).

Осим патронима у антропонимијској формули натписа, уочени су и остали детерминатори уз лична имена као и друге ријечи за означавање родбинских односа (*оцац, маји, син*): *успикше каменъ на оца марка и на матеръ днвну* (2), *вукна свономъ мланком ружомъ* (220), *добру матеръ елицу* (157), *с добрице сномъ с нваншеце* (173) и сл.

ЗАКЉУЧАК

У поређењу са словенским ономастиком, који је његовао двосложна имена, имена анализирана у овоме раду имају много заједничког, али их карактеришу и одређене нове црте. Анализирани примјери личних имена са натписа на стећцима свједоче да је словенски ономастикон на подручју средњовјековне Босне, Хума и Травуније и те како очуван. С друге стране, уочавамо продор хришћанске ономастичке традиције кроз цијели средњи вијек, али се могу пратити начини како су се та лична имена прилагођавала српском именослову. Оно што је из цијелокупне анализе најочљивије јесте да словенска имена имају апсолутну превагу над хришћанским. Из тога се може закључити да се на простору средњовјековне Босне, Хума и Травуније добро чувао стари српски именослов. Како је показала Ј. Стојановић, исто је и са личним именима садржаним у старим српским повељама и писмима са простора средњовјековне Босне (2014: 336). Пратећи развој личних имена из средњовјековних повеља и писама са подручја Босне и Хума из XIV и XV ви-

⁷ Осим личних имена међу анализираним антропонимима потврђено је преко 150 различитих патронима, што значи да уз половину мушких имена стоји и патроним. За већину патронима није могуће са сигурношћу утврдити да ли прелазе у презимена. У случајевима гдје се ради о владарским династијама, могло би се говорити о презименима: *косача* (186), *коцлановица* (9, 12), *(котроц)енева* (25), *цнлорадовница* (56), јер их носи више генерација, иако то може бити резултат накнадне историјске реинтерпретације. Такође се уочава и појава усвајања патронима насталих од надимака или занимања: *крнковица* (18), *зловина* (7), *цнств(овица)* (85). Натписи су веома погодни за праћење процеса развоја презимена од патронима, јер обухватају велики временски распон, али то излази из оквира овог истраживања.

⁸ На основу писаних споменика и народних пјесама очигледно је да су се у српском језику веома рано формирала имена по мужу типа *Гојковица, Хасаналиница*.

јека, исти закључак извела је и Б. Самарџић. Она је закључила да су антропонимијске обрасце код Срба у Босни, Хуму и Травунији диктирале словенска традиција, ширење хришћанства које је обогатило антропонимијски фонд календарским именима, ономастичке законитости (процеси претварања хипокористика у нова имена и слично), те утицај народних вјеровања и митологије (Самарџић, 2019: 549–564).

Имена хришћанског поријекла заступљена су и у натписима надгробних споменика, али у много мањој мјери. Ова имена су, углавном, прилагођена гласовним и графичким законима српског језика, па су тако и биљежена. Већина имена хришћанског поријекла изведена је различитим суфиксима од неколико најпродуктивнијих основа. Међу овим именима уочена су и три монашка имена, два женска и једно мушко.

На основу имена са натписа уочавамо да је врло мали број оних имена која нису словенског или хришћанског поријекла. Међу женским именима таквих имена нема, а међу мушким, свега их је седам. Од тога су два имена грчког поријекла и пет имена арапског поријекла, којима су именоване поједине особе муслиманске вјероисповијести. С обзиром на то да су патроними у овим примјерима настали од имена словенског поријекла, ријеч је о првој генерацији исламизираних потомака.

Средњовјековна ћирилица 'архива у камену', настала настојањем великаша и других имућних православних хришћана да каменом биљежом сачувају своје име, поријекло и идентитет од заборава завршава се натписима чију подлогу не чини више стећак већ прелазни облик ка исламској надгробној форми, нишану (Никитовић, 2021: 103).

Tradicija domaćeg jezika i pisma bila je toliko jaka u ranoj fazi islamizacije da su čak i epitafi na nadgrobним spomenicima Mahmuta Brankovića, braće Radilovića, Solimana Oškopice i drugih ostali u okviru ranijih predislamskih normi. (Mujezinović, 1974: 5)

Као што свједоче антропоними, у првим периодима исламизације потомци су узимали муслиманска имена, али су задржавали словенске патрониме, па је било препознатљиво њихово поријекло и дотадашња вјерска припадност. Други примјери страних имена на ћирилским натписима надгробних споменика нису идентификовани, што потврђује континуирано присуство Срба и српских имена у средњовјековним српским земљама западно од Дрине.

Извори⁹

XII вијек: Благај (1194) (19), Мошевићи (26), Полице код Требиња (1151–1177) (129), Чичево код Требиња (1177–1200) (130), Подбрежје код Зенице (послије 1193) (252), Бискупићи – Мухашиновићи код Високог (1193) (254).

XIII вијек: Видоштак код Стоца (1231) (53), Полице код Требиња (1241) (128), Аранђелово код Требиња (прва половина вијека) (133), Мало Чајно (247).

XIII–XIV вијек: Осредак код Кулаша (1299–1314) (278).

XIV вијек: Черин (вјероватно друга половина вијека) (5), Доња Дрежница (1355–1357) (15), Врањево Село (послије 1363) (24), Врањево Село (послије 1349) (25), Величани (1377–1391) (102), Степен код Гацка (друга половина вијека) (160), Бискуп код Коњица (1398) (178), Љусићи код Улога (1353–1377) (182), Влахоље код Калиновика (друга половина вијека) (186), Хумско код Фоче (вјероватно 1318) (190), Доња Пресјевица испод Трескавице (вјероватно друга половина вијека) (206), Каљина код Романије (друга половина вијека) (229), Доња Згошћа (прије 1377) (246), Бановићи (друга половина вијека) (248), Бискупићи – Мухашиновићи код Високог (254), Бабајача у Корају (291).

XIV–XV вијек: Кнешпоље (вјероватно 1398–1408) (4), Крушево код Мостара (7), Бакри (Височица) код Читлука (10), Мостар (18), Троскоти код Жовнице (47), Подградиње (82), Премилово Поље (89), Милавићи (1391–1404) (93), Грачаница код Гацка (170), Живањ код Невесиња (179), Бујаковина у Мрежици (187), Пречани испод Трескавице (205), Влађевина код Рогатице (1399–1415) (222), Влађевина код Рогатице (1399–1415) (223), Берисалићи код Олова (233), Ђурђевик на Гостиљи код Живиница (240), Старо Село код Доњег Вакуфа (279), Паргани код Зворника (310).

XV вијек: Кочерин (1410–1411) (1), Лединац (2), Мокро (3), Крушево код Мостара (6), Буковица (послије 1463) (8), Бакри (Височица) код Читлука (9), Бакри (Височица) код Читлука (11), Бакри (Височица) код Читлука (1423–1434) (12), Арапи (прва половина вијека) (13), Градац код Коњица (почетак вијека) (16), Благајград (20), Косор (прије 1411) (21), Ходбина (22), Хутово (29), Свитава (31), Дерани (вјероватно послије 1483) (32), Опличићи (33), Опличићи (око 1477) (34), Опличићи (око 1477) (35), Опличићи (око 1477) (36), Опличићи (око 1477) (37), Крушево код Стоца (38), Крушево код Стоца (1416–1471) (39), Крушево код Стоца (послије 1477) (40), Хан-Побрдица (41), Радимља

⁹ Изворе наводимо према поменутом издању М. Вега (I књига, 1962: 1–46; II књига, 1964: 47–118; III књига, 1964: 119–204; IV књига, 1970: 205–325) објављеног у издању Земаљског музеја у Сарајеву. Ради лакшег кретања кроз обиман материјал у загради се доноси и редни број натписа, те се тај број користи и приликом цитирања текста.

(43), Радимља (око 1490) (44), Радимља (око 1477) (45), Радимља (друга половина вијека) (46), Горица код Стоца (54), Ошанићи (око 1470–1488) (56), Бурмази (59), Бољуни (62), Бољуни (око 1477) (63), Бољуни (око 1477) (64), Бољуни (око 1477) (67), Бољуни (око 1477) (68), Бољуни (76), Бољуни (77), Бољуни (78), Бољуни (79), Подградиње (80), Ластва у Горњем Храсну (84), Премилово Поље (87), Премилово Поље (88), Премилово Поље (90), Љути До (91), Љути До (92), Влаховићи (95), Влаховићи (96), Убоско (97), Убоско (98), Миљановићи (99), Величани (101), Жаково (103), Жаково (104), Жаково (105), Драчево (вјероватно из прве половине вијека) (107), Драчево (108), Старо Слано (110) (прва половина вијека), Старо Слано (око прве половине вијека) (111), Мушићи у Домашеву (113), Врпоље (послије 5. јануара 1412) (115), Врпоље (1413) (117), Шћеница у Бобанима (119), Хум код Требиња (122), Полице код Требиња (послије 28. VIII 1418) (127), Клобук код Требиња (послије 6. V 1420) (131), Коњско у Зупцима (послије 22. XII 1426) (132), Паник код Билеће (1474) (134), Горње Село у Мирушама (137), Подубовац код Билеће (138), Радмиловић–Дубрава у Баљцима (140), Радмиловић–Дубрава у Баљцима (141), Радмиловић–Дубрава у Баљцима (143), Његановићи код Билеће (147), Фатница (прва половина вијека) (150), Кључ код Гацка (1404–1415), (159), Срђевићи код Гацка (вјероватно око 1468) (167), Срђевићи код Гацка (вјероватно 1468) (168), Срђевићи код Гацка (вјероватно око 1468) (169), Зови До код Невесиња (прије 1468) (172), Јасена код Невесиња (173), Проклетница на Височици планини (175), Проклетница на Височици планини (послије 1496) (176), Кашићи код Главатичева (1451–1453) (177), Трновица код Улога (око 1466) (180), Ченгић Баре код Обља (183), Јелашца код Калиновика (185), Ратај у Миљевини (1492) (188), Тврдоци у Заваиту (прва половина вијека) (189), Сопотница код Горажда (192), Сопотница код Горажда (1454) (193), Фатница (198), Степен код Гацка (послије 1449) (199), Давидовићи код Билеће (201), Давидовићи код Билеће (202), Давидовићи код Билеће (203), Которац код Илице (вјероватно прва половина вијека) (207), Међеђа код Вишеграда (послије 1439) (209), Рогатица (послије 1486) (211), Каоштица код Међеђе (послије 1454) (212), Стргачина код Рудог (213), Стргачина код Рудог (214), Пазале код Рудог (215), Сљедовићи код Рогатице (216), Сељани код Рогатице (друга половина вијека) (218), Мала Гостиља код Вишеграда (прва половина вијека) (220), Ковањ код Рогатице (прије 1463) (221), Варошиште у Борчу (прва половина вијека) (224), Бранковићи код Рогатице (1454–1459) (225), Опрашићи код Рогатице (око друге половине вијека) (226), Брњица код Пала (прва половина вијека) (227), непознат локалитет у Босни (232), Доњи Допасци код Кладња (234), Братељевићи код Кладња (235), Каменско код Олова (236), Оловци код Ступара (237), Мршићи код Власенице (241), Ричица код Краљеве Сутјеске (прва половина вијека) (242), Тичићи код Какња (243), Копошићи (између 16. августа 1420. и 18. августа 1421) (245),

Пуховац код Зенице (послије 21. јануара 1404) (249), Топлица у Лепеници (1405–1417) (251), Појска код Зенице (прва половина вијека) (253), Горње Турбе (1451) (255), Мали Мошуњ (прва половина вијека) (256), Горње Турбе (послије 1400) (257), Липа код Ливна (260), Царевац у Старом Селу (261), Брањешци код Гламоча (262), Дубошница код Тузле (282), Вражићи код Челића (283), Штрепци код Зовика (284), Вакуф код Шибошнице (285), Пипери (286), Пипери (287), Пипери (288), Корај (прије 1463) (289), Пушковац код Кораја (290), Станови у Корају (292), Тутњевац (293), Горњи Драгањевац (294), Липик код Бијељине (295), Кикачи код Тузле (297), Липовица код Лопара (298), Шакотићи у Тоботу (299), Шакотићи у Тоботу (300), Трњачка у Тоботу (301), Тобут код Лопара (302), Пељаве у Прибоју (303), Пељаве у Прибоју (304), Снежница (305), Калесија (заселак Бркићи) (прва половина вијека) (306), Калесија (заселак Бркићи) (307), Заселак код Зворника (311), Кошарићи код Угљевика (313), Кошарићи код Угљевика (314), Ђурђевац на Дрини (315), Згуња на Дрини (317), Подградац код Братунца (318), Љубљеница код Стоца (321), Кокорина код Гацка (324).

XV–XVI вијек: Радимља (42), Тријебањ (48), Ходово (51), Ходово (52), Некук (58), Бољуни (65), Бољуни (66), Бољуни (69), Бољуни (70), Бољуни (71), Бољуни (72), Бољуни (73), Бољуни (74), Бољуни (75), Подградиње (81), Подградиње (83), Глеђевци (86), Влаховићи (94), Жаково (106), Дједићи (118), Горње Село у Мирушама (136), Радмиловић-Дубрава у Баљцима (142), Радмиловић-Дубрава у Баљцима (144), Калац код Фатнице (149), Велика Гарева код Гацка (161), Велика Гарева код Гацка (162), Градина код Гацка (163), Сливља код Гацка (165), Сливља код Гацка (166), Шиповац у Подвележју (174), Придворица код Улога (181), Радмиловић-Дубрава у Баљцима (196), Радмиловић-Дубрава у Баљцима (197), Капавица код Љубиња (204), Чадовина код Рогатице (217), Думањићи код Рогатице (230), Диштица у Јелашкама код Олова (239), Малеша код Зворника (309), Кошарићи код Угљевика (312), Мрђановићи код Гацка (323).

XV–XVII вијек: Добромани (109) XVI век: Дољани код Чапљине (23), Тријебањ (1534) (49), Тријебањ (1534) (50), Ошанићи (1505) (55), Ошанићи (1572) (57), Удора (60), Грдијевци (61), Радишевина (85), Равно (1578) (100), Кртиње (112), Домашево (1572) (114), Врпоље (116), Степен код Гацка (1562) (158), Калиновик (184), Горажде (прије 1568) (191), Градњићи код Житомислића (194), Паоча код Житомислића (195), Думањићи код Рогатице (1582) (231), Диштица у Јелашкама код Олова (1589) (238), Хан-Плоча код Кисељака (250), Јошаница код Дувна (1543) (258), Шумњаци код Гламоча (263), Мишинци код Дервенте (1521–1566) (281), Згуња на Дрини (316), Струјићи у Попову пољу (319), Црнићи код Стоца (1564) (320), Фатница (послије 1519) (322), Кокорина код Гацка (325).

XVI–XVII вијек: Градац код Хутова (27), Свитава (30), Рапти у Бобанима (121), Хум код Требиња (124), Горњи Турањи код Требиња (126), Трновица код Билеће (157), Давидовићи код Билеће (200).

XVII вијек: Горња Кукавица код Рогатице (1634) (210).

XVII–XVIII вијек: Симиова код Билеће (154), Симиова код Билеће (156).

XVIII вијек: Симиова код Билеће (1727) (155).

Неодређено вријеме: Хуми-Лишани (17), Пољица у Попову пољу (120), Хум код Требиња (123), Тврдош код Требиња (125), Колањевићи у Мирушама (135), Радмиловић-Дубрава у Баљцима (139), Радмиловић-Дубрава у Баљцима (145), Врања Дубрава (146), Његановићи код Билеће (148), Бијељани код Дабра поља (151), Бијељани код Дабра поља (152), Кути код Дабра поља (153), Брајчевићи код Гацка (164), Грачаница код Гацка (171), Добрун код Вишеграда (219), Црквина – Гласинац (228), Војковићи код Илиће (244), Батковићи код Бијељине (296), Градина у Шетићима (308).

Литература

Бондалетов, Б. Д. (1983). *Русская ономастика*. Москва: Просвещение.

Грковић, М. (1977). *Речник личних имена код Срба*. Београд: Вук Караџић.

Грковић, М. (1983). *Имена у Дечанским хрисовулама*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Институт за јужнословенске језике.

Грковић, М. (2004). Историјски пут српског именослова. *Лингвистичке свеске 4, Предавања из историје језика* (редакција Љиљана Суботић, Вера Васић, Слободан Павловић) (43–70). Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.

Драгин, Н. (2018). Узуси српске средњовековне писмености у ћирилским натписима Босне и Хума. *Српско писано наслеђе и историја средњовековне Босне и Хума* (61–82). (уред. З. Никитовић). Бања Лука–Источно Сарајево: Филолошки факултет и Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци–Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву.

Јовановић, М. (2005). *Говор Паштровића*. Универзитет Црне Горе.

Комар, Ж. Г. (2018). *Бирилични написи на стећцима*. Београд: Штампар Мације.

Кончаревић, К. (1998). Из проблематике конфронтационе лингвокултурологије (ономастика и православна култура). *Српски језик III/1–2, година III*, 73–99.

Маројевић, Р. (1984). Словенски антропоними. *Ономастолошки прилози, V*, 183–195.

Никитовић, З. (2021). *Српски језик на тлу историјске Херцеговине и Босне. Прејед сјоменика*. Бања Лука: Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци.

- Самарцић, Б. (2019). Статус српског именослова у дипломатичкој грађи средњовјековне Босне и Хума. *Српски језик XXIV*, 549–564.
- Стојановић, Ј. (2014). Лична имена са простора Босне и Херцеговине до краја 15. вијека. *Наука и глобализација*. Филолошке науке. Зборник радова са научног скупа (17–19. мај 2013) (319–338). Пале: Универзитет у Источно Сарајеву, Филозофски факултет.
- Стојановић, Ј. (2018). Језичко-стилске и језичко-културолошке особености ћириличких натписа старе Херцеговине. *Српско писано наслеђе и историја средњовјековне Босне и Хума* (49–60). Бања Лука–Источно Сарајево: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, Филозофски факултет–Универзитет Источно Сарајево, Филозофски факултет.
- Стојановић, Ј. (2019). Антропонимијски систем и антропонимијске категорије у Паштровским исправама (16–19. вијека). *48. научни састај слависта у Вукове дане, 13-17. IX 2018. 1, Језичке јединице српског језика у систему и контексту* (75–87). Београд: Филолошки факултет, Међународни славистички центар.
- Стојановић, Ј. (2020). *Кроз српску језичку историју (лингвокултуролошки и лексикосемантички прилози)*. Подгорица–Београд: Матица српска–Друштво чланова у Црној Гори.
- Томовић, Г. (1974). *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*. Београд: Историјски институт.
- Цветковић Теофиловић, И. (2021). Лична имена у Тефтеру Старе цркве у Сарајеву XVII–XVIII вијек. *Српско писано наслеђе и историја средњовјековне Босне, Хума и Травунице* (уред. З. Никитовић) (418–436). Бања Лука–Источно Сарајево: Филолошки факултет и Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци–Филозофски факултет Универзитета Источно Сарајево.

- Bešlagić, Š. (1971a). *Stećci i njihova umjetnost*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Bešlagić, Š. (1971b). *Stećci: kataloško-topografski pregled*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Mitrović, B. (2021). Co-Text of Stećci: Mak Dizdar's Stone Sleeper (Kameni spavač) and Rajko Petrov Nogo's Disturb me not (Ne tikaj u me), *Serbian studies. Journal of the North American Society for Serbian Studies*, Vol. 32 (2), 3–15.
- Mujezinović, M. (1974). *Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini*. Knjiga I. Sarajevo: Veselin Masleša.

Георгина Б. Шиповац

ЛИЧНЫЕ ИМЕНА НА КИРИЛЛИЧЕСКИХ НАДПИСЯХ НА НАДГРОБНЫХ ПАМЯТНИКАХ СРЕДНЕВЕКОВОЙ БОСНИИ, ХУМА И ТРАВУНИИ

Резюме

В сравнении с праславянским ономастиком, который использовал двусложные имена, имена, рассмотренные в данном исследовании, обладают рядом общих характеристик, но также проявляют некоторые новые особенности. Проанализированные примеры личных имен, зафиксированные на надписях на средневековых надгробиях, свидетельствуют о том, что праславянский ономастикон на территории средневековой Боснии, Хума и Травунии сохранился в значительной степени. С другой стороны, можно наблюдать проникновение христианской ономастической традиции на протяжении всего средневековья, а также способы, которыми эти личные имена адаптировались к сербскому именослову.

Наиболее заметным результатом анализа является то, что славянские имена преобладают над христианскими. Это позволяет сделать вывод, что на территории средневековой Боснии, Хума и Травунии хорошо сохранился старый сербский именослов.

Христианские имена присутствуют, но в значительно меньшей степени. Эти имена, как правило, были адаптированы к звуковым и графическим законам сербского языка, в соответствии с которыми они и фиксировались. Большинство христианских имен произошло от нескольких наиболее продуктивных основ с добавлением различных суффиксов. Среди этих имен были зафиксированы и три монашеских имени: два женских и одно мужское.

Анализ имен на надписях свидетельствует о том, что лишь небольшое количество имен не имеют славянского или христианского происхождения. Среди женских имен таких практически нет, а среди мужских – только семь. Из них два имени греческого происхождения и пять – арабского происхождения, которыми были названы отдельные лица мусульманской веры. Учитывая, что патронимы в этих примерах произошли от славянских имен, речь идет о первом поколении исламизированных потомков.

Как свидетельствуют антропонимы, на первых этапах исламизации потомки мусульман принимали мусульманские имена, но сохраняли славянские патронимы, что позволяет понимать их этническое происхождение и прежнюю религиозную принадлежность. Примеры иностранных имен на кириллических надписях на средневековых надгробиях не были выявлены, что подтверждает постоянное присутствие сербов и сербских имен в средневековой Боснии, Хуме и Травунии.

Ключевые слова: сербская антропонимия, средневековые надгробные памятники, средневековая Босния, Хум и Травуния, личные имена, славянское и христианское происхождение